

УДК 316.74:796

ДЕСТРУКТИВНІ ФАКТОРИ РОЗВИТКУ ІНДУСТРІЇ СПОРТУ

В. І. Лукащук

*Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна,
м-н Свободи, 4, м. Харків, 61077, Україна,
Luka@e-mail.ua*

Здійснено теоретичний аналіз деструктивних факторів, пов'язаних з розвитком індустрії спорту: політизації, ідеологізації спортивної діяльності, що сприяють етноцентризму і націоналізму, розвитку конфліктних ситуацій; комерціалізації, яка стимулює надмірну конкуренцію, насильство та інші негативні явища; тривіалізації, пов'язаної з деградацією масової культури; бюрократизації, що призводить до зміни статусу, ролі та функцій спорту. Зазначено, що проблему подолання деструктивних факторів розвитку індустрії спорту неможливо вирішити без зміни моделі самого суспільства.

Ключові слова: індустрія спорту, деструктивні фактори, політизація, ідеологізація, тривіалізація, бюрократизація.

Популярність спорту, природна оцінка спортивних успіхів, порівняння їх з престижними інтересами народу, нації, держави роблять його зручним каналом для впливу на масову свідомість. Спорт давно вже зайняв одне з почесних місць у міжнародному спілкуванні. Він здатний підсилювати соціальні зв'язки і слугувати каталізатором соціальної інтеграції. Однак, зазначимо, що сучасні тенденції розвитку спорту несуть у собі не тільки позитивні, але і негативні моменти. Зокрема зростає стурбованість світової громадськості явищами насильства в спорті і, особливо, агресивності і девіантної поведінки навколоспортивної аудиторії. Ці явища здобувають характер соціально деструктивних факторів суспільного життя. Проблемність функціонування сучасного спорту викликає гостру критику в науковій літературі щодо його позитивної ролі в суспільстві [1–3]. З іншого боку, в низці робіт обговорюється гуманістичні цінності спорту [4, 5], його вплив на зміцнення здоров'я [6, 7], роль спорту в соціалізації та самореалізації особистості [8, 9] тощо. Зазначимо, що в сучасній вітчизняній соціології до цього часу немає робіт, присвячених аналізу деструктивних факторів розвитку індустрії спорту. У наявних роботах ця тема порушена лише фрагментарно. Мета цієї статті – проаналізувати деструктивні фактори розвитку індустрії спорту.

Визнаючи негативний вплив індустріалізації та урбанізації на більшість сфер соціального і культурного життя, американські соціологи відзначають, що саме ці процеси залучили велику частину населення США до спорту як однієї з форм дозвілля. Для мільйонів американців спорт став засобом ескапізму не тільки від негативних наслідків індустріалізації, але і від соціально-політичного й ідеологічного тиску. У такому середовищі він не може використовуватися в інтересах широких верств

населення. Р. Вудз [10] відзначає, що бізнес перетворив спорт, особливо американський футбол, на величезну машину і не дозволив американцям стати нацією, яка займається спортом, зробивши з них лише глядачів спортивних змагань.

Деякі автори, наприклад, К. Хейніл [11], Х. Ленк [12], стверджують, що міжнародний спорт часто використовується політичними й урядовими структурами для пропаганди націоналізму, потреб соціальної політики і політичної боротьби. На думку вчених, спочатку спорт справді був чимось таким, що дозволяло б нам говорити про нього як про глобальне гуманістичне явище. Характерною рисою для сучасних інститутів спорту і дозвілля є їх політизація. Концепції “аполітичності”, “абсолютної свободи”, що були популярні в 1950-х і 1960-х роках, цілком втратили свою значущість у 1970–1980-ті роки. Вони практично повсюдно замінені ідеологічними доктринами соціального контролю і порядку. Заяви про “спорт поза політикою” сьогодні є застарілими і не відповідають сучасним змінам у міжнародному спортивному русі. Ідея використання спорту й інших форм розваги з метою контролю невеликої групи людей над основною частиною трудящих має давню історію. Так, використання гри й ігрової діяльності у феодалних суспільствах для зміцнення відносин з позиції сили відзначається М. Вебером, який зазначав, що “потужність” різних форм ігрової діяльності в політиці придушення широких мас феодалами залежить від специфічних історичних умов [13]. Пізніше у своїх інтерпретаціях соціологи спорту перенесли ці визначення М. Вебера на сучасне суспільство, трохи модернізувавши їх. На думку А. Кьоха, доведений до максимального ступеня політизації та ідеологізації спорт увійшов до структури способу життя, перетворившись на певну константу, модель, ціннісну систему [14]. Він відбиває найконсервативніші ідеологічні, політичні, культурні та соціальні тенденції в розвитку суспільства. Е. Озер, аналізуючи вплив ідеологізації на розвиток сучасного спорту, відзначає насамперед її величезну шкоду, незалежно від того, йдеться про “націонал-соціалістичне фізичне виховання”, про марксистську “фізичну культуру” або про західні варіанти економічної ідеології суспільства успіху. Саме ідеологізація, на його думку, “призводить до настільки ж очевидних пороків розвитку спорту, якими є застосування допінгу, анаболічних стероїдів, психо-регуляції тощо” [15, с. 15].

На думку Н. Айсакса, вплив ринкових відносин на розвиток, функції і роль спорту в суспільстві має руйнівний характер. До цього призводить консерватизм і авторитаризм діяльності спортивних організацій, пов’язаних з виконанням політичної й ідеологічної функції підтримки соціального порядку. Зайвий акцент на спортивні досягнення руйнує спорт не тільки як такий, але і як процес освіти і виховання. Цілком природно, що корінних якісних змін зазнав і образ спортсмена. Все це супроводжується вкрай негативними явищами, що мають глибокі соціальні наслідки [16, с. 28].

На думку К. Леша, деградація сучасного спорту – складний і багатобічний процес, пов’язаний з еволюцією масової культури. Одним із головних результатів перетворення спорту на елемент такої культури є тривіалізація. Спортивне змагання руйнується в результаті навколишніх його умов. Саме на цьому рівні ритуал, драма і спорт дегенерують у видовище. Деградація спорту полягає не тільки в тому, що його “сприймають надто серйозно, але й у його тривіалізації” [1, с. 29].

Намагаючись визначити характерні якісні риси розвитку сучасного спорту, біль-

шість провідних спеціалістів у галузі соціології спорту сходяться на тому, що таким елементом є ускладнення його організаційної структури і політики, а це є відображенням більш широких і складних процесів розвитку сучасного суспільства, серед яких вагоме місце посідає бюрократизація [17]. Бюрократизація торкається організаційної структури індустріального суспільства і його окремих інститутів. Водночас процес бюрократизації має не тільки організаційні наслідки, він несе в собі складні соціальні й ідеологічні зміни, призводить до зміни цінностей, ідеалів, орієнтації, мотивів поведінки тих, хто залучений до організованого спорту і бере участь у виробництві його видовищної продукції. “Бюрократична раціональність” у сучасному спорті пов’язана насамперед з підтримкою соціального порядку, у цьому полягає її ідеологічний сенс як організаційної політики. Бюрократичний контроль у спорті визначає межі припустимої поведінки згідно з організаційними потребами відповідних установ. Наслідком бюрократизації для сучасного спорту є, насамперед, зміна соціального статусу, ролі та функцій спорту. Звертаючись до цих проблем, американський соціолог А. Інґхем [18] відзначає, що розвитку бюрократичного контролю в сучасному спорті сприяє “технологічна раціональність” організаційної діяльності. Такий контроль означає примус і посилення експлуатації спортсменів. З цим пов’язане ще більше поглиблення розриву між спортсменами і спортивною діяльністю. Поглиблюється відчуження спортсмена як від самої діяльності, так і від суспільства загалом. А. Інґхем відзначає, що відчуження тоді припинить існувати в спорті, коли спортсмен буде звільнений від зовнішнього примусу. Однак в умовах монополістичної економіки, що спирається на приватну власність, на засоби виробництва, таке “звільнення” є ілюзією. Відчужуючи особистість від процесу виробництва і соціальної діяльності, спорт при капіталізмі перестає бути втіленням інтересів окремого індивіда і суспільства загалом. Спортсмен однозначно стає предметом маніпуляцій і оцінюється в категоріях своєї змагальної, соціальної й економічної цінності.

Раціоналізація, стандартизація, спеціалізація і централізація (як складові частини бюрократизації) стали головними рисами тренувального процесу в сучасному спорті вищих досягнень. Тренувальний процес аналізується, розраховується і синтезується як технологічний процес виробництва. Це яскраво виявляється в методиці спортивного тренування. Досить широке застосування тут знаходять методи організації і керування, запозичені з виробничої сфери. Соціальне середовище і специфіка ринкової економіки формують новий тип тренера, який так само, як і спортсмен, є продуктом бюрократизації сучасного суспільства. Щоб досягти успіхів, тренер і спортсмен пристосовують особисту мораль до існуючих у суспільстві соціальних норм і цінностей. Навколишнє соціальне середовище створює умови для поглибленої рутинізації діяльності тренерів і адміністраторів, що зменшує невизначеність у виконанні тактичних прийомів, збільшує передбачуваність виступу і виконання тактичних прийомів. Усе це розглядається як необхідна організаційна умова для ефективності в комерційному спорті [19].

За А. Інґхемом, процеси інституціоналізації, інструменталізації та раціоналізації ігрової діяльності в умовах ринкових відносин призвели до “найвищого ступеня ігрової інституціоналізації спорту”. На його думку, інституціоналізація, інструменталізація та раціоналізація спорту можливі тільки в сучасному суспільстві типу “Gessellschaft”.

Категорія *Gesellschaft*, розроблена Ф. Теннісом [20], використовується для зображення соціальної організації, яка націлена вперед, є вільною, індивідуальною, багатоплановою, і де робота стала засобом досягнення мети. *Gemeinschaft* використовується для опису соціальної організації, пов'язаної з минулим, традиціями, яка має суспільний характер, порівняно однорідний, робота в якій виступає як життєдіяльність. Ці процеси ведуть до втрати спортом сутності гри, а разом з тим і до втрати її традиційних культурних значень. А. Інґхем [21] трактує раціоналізацію як процес, за допомогою якого ефективно виконується дія, керована на основі традиційних цінностей, і яка переходить у дію, зорієнтовану на певні цілі в атмосфері ефективності виробництва. Раціоналізація тісно пов'язана з бюрократизацією, а головне, з бюрократичними принципами капіталістичного виробництва, політичними й ідеологічними цінностями. Сучасний спорт "бюрократизований" у строгій відповідності з "раціональним" розрахунком великого бізнесу і політичної еліти. Інституціоналізація спорту проявляється в комерціалізації, орієнтації на технічну ефективність, бюрократизації. Удосконалюванню процесу виховання в спорті приділяється рівно стільки уваги, скільки це необхідно для вирішення соціально-політичних і економічних цілей суспільства. Ці раціоналістичні характеристики інституціоналізації спорту являють собою провідні соціально-економічні напрямки його розвитку в сучасному суспільстві.

Інструменталізація сприяє політизації та ідеологізації сучасного спорту; у навчальних закладах вона призводить до відмови від освітніх і рекреаційних програм на користь комерційних, сприяє економічній експлуатації вільного часу людей промисловими компаніями, що виробляють спортивний інвентар. Інструменталізація створює умови для використання спортсменів як знарядь для маніпуляції суспільним смаком [21]. На думку І. Балбус, вплив цього процесу настільки визначальний і явний, що дає підставу говорити про "перетворення" спортсмена на робітника, стадіону – на фабрику, а спортивної діяльності – на індустріальне виробництво [22].

Отже, спорт є складовою суспільства і не може розвиватися ізольовано від інших соціальних систем та суспільства загалом. А тому сучасний спорт, як і всі види діяльності, підкорюється закономірностям індустріальної цивілізації, характерними ознаками якої є орієнтація на матеріальні цінності, конкуренція і боротьба, комерціалізація всіх сфер діяльності. Осмислюючи проблеми деструктивних факторів розвитку індустрії спорту, деякі дослідники намагаються запропонувати альтернативні варіанти спортивних змагань, так звані неklasичні моделі [4, 5]. Однак, як показує практика, ці моделі не можна реалізувати в умовах сьогодення, бо вони суперечать основним принципам сучасної прагматичної цивілізації. Іншими словами, проблему подолання деструктивних факторів розвитку індустрії спорту неможливо вирішити без зміни моделі самого суспільства, яке мало б орієнтуватися на розвиток творчих здібностей особистості, а не на прагматичні інтереси.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Лэш К. Вырождение спорта / К. Лэш // Логос. – 2006. – № 3 (54). – С. 23–40.
2. Эко У. Болтовня о спорте / У. Эко // Логос. – 2009. – № 6 (73). – С. 188–193.

3. Гуттман А. От ритуала к рекорду / А. Гуттман // Логос. – 2009. – № 6 (73). – С. 147–187.
4. Столяров В. И. Проблема гуманизации современного спорта и комплексная спартианская программа ее решения: российский опыт / В. И. Столяров // Спорт, духовные ценности, культура. – М.: РАО, Гуманитарный центр “СпАрт”, 1997. – Вып. 3. – С. 54–263.
5. Финдер Й. О. Гуманизация спорта высших достижений / Й. О. Финдер // Спорт, духовные ценности, культура. – М.: РАО, Гуманитарный центр “СпАрт”, 1997. – Вып. 3. – С. 40–41.
6. Давыдова Л. Й. Роль физической активности в сохранении здоровья / Л. Й. Давыдова // Молодь в умовах нової соціальної перспективи: Матеріали ІХ Міжнародної науково-практичної конференції. – Житомир, 2007. – Ч. 1. – С. 200–202.
7. Лукашук В. І. Спорт і якість життя / В. І. Лукашук // Якість життя населення пострадянських країн у соціологічному вимірі: Колективна монографія / за ред В. С. Бакірова. – Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2008. – С. 137–172.
8. Грошевихин И. В. Социализация и инкультурация в спорте / И. В. Грошевихин // Гуманитарные и социально-экономические науки. – 2007. – № 2. – С. 99–102.
9. Лукашук В. І. Спорт як агент соціалізації: теоретичний аналіз концепцій / В. І. Лукашук // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства: Зб. наук. праць. – Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна. – 2010. – Вип. 16. – С. 157–163.
10. Woods R. Social Issues in Sport / R. Woods. – Champaign, IL: Human Kinetics Books, 2006. – 384 p.
11. Heinild K. Notes on the Inter-Group Conflicts in International Sport / K. Heinild // International Review of Sport Sociology. – 1966. – Vol. 1. – № 1. – P. 31–40.
12. Lenk H. Toward a social philosophy of achievement and athletics / H. Lenk // Man and World. – 1976. – Vol. 9. – № 1. – P. 45–59.
13. Вебер М. Протестантская этика и дух капитализма [Текст] / М. Вебер // Избранные произведения / пер. с нем. – М.: Прогресс, 1990. – С. 61–135.
14. Кёх А. Пагубна ли зависимость между спортом и политикой? / А. Кёх // Проблемы международного спортивного движения: Тематическая подборка. – М.: ВНИИФК, 1981. – № 4. – С. 12–19.
15. Озер Э. Философско-этические аспекты предельных возможностей человека в спорте / Э. Озер // Международное спортивное движение: Экспресс-инф. – М.: ЦООНТИ, 1984. – Вып. 23. – С. 14–17.
16. Isaacs N. D. Jock Culture USA / N. D. Isaacs. – New York: W. W. Norton & Company Publishers, 1978. – 221 p.
17. Sage G. H. Power and ideology in American sport: A critical perspective / G. H. Sage. – Champaign, IL: Human Kinetics, 1998. – 335 p.
18. Ingham A. G. Professional Sports and Community: A Review and Exegesis / A. G. Ingham, J. Howell, T. Schilperoot // Exercise and Sport Science reviews. – 1987. – № 15. – P. 427–465.
19. Greendorfer S. L. Learning Experiences in Sociology of Sport / S. L. Greendorfer and C. A. Hasbrook. – Champaign, IL: Human Kinetics Books, 1991. – 152 p.
20. Теннис Ф. Общность и общество. Основные понятия чистой социологии / Ф. Теннис – М.: Владимир Даль, 2002. – 456 с.
21. Ingham A. A Sociology of North American Sociology of Sport: Disunity in Unity / A. Ingham, P. Donnelly // Sociology of Sport Journal. – 1997. – № 14. – P. 362–418.
22. Balbus I. Politics in Sport: The Political Ascendency of the Sports Metaphor in America / I. Balbus // Monthly Review. – 1975. – № 26. – P. 26–39.

THE DESTRUCTIVE FACTORS OF SPORT DEVELOPMENT**V. I. Lukashchuk**

*V. N. Karazin National University of Kharkiv,
sq. Svobody, 4, Kharkiv, 61077, Ukraine,
Luka@e-mail.ua*

The theoretical analysis of the destructive factors connected with the development of sport industry is carried out. They are: the politization and ideologization of sport activity favour the development of nationalism and conflicts in sport; commercialization, favour the development of excessive competition, violence and other negative phenomena; trivialization, connected with the degradation of a mass culture; etc. The author emphasizes, that the problem of overcoming of the development of destructive factors in the sport industry cannot be solved without changes in the society model.

Key words: sport industry, destructive factors, politization, ideologization, trivialization.

ДЕСТРУКТИВНЫЕ ФАКТОРЫ РАЗВИТИЯ СПОРТА**В. И. Лукашук**

*Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина,
м-н Свободы, 4, г. Харьков, 61077, Украина,
Luka@e-mail.ua*

Проведен теоретический анализ деструктивных факторов, связанных с развитием индустрии спорта: политизации, идеологизации спортивной деятельности, способствующих развитию этноцентризма и национализма, развитию конфликтных ситуаций; коммерциализации, стимулирующей чрезмерную конкуренцию, насилие и другие негативные явления; тривиализации, связанной с деградацией массовой культуры; бюрократизации, приводящей к изменению статуса, роли и функций спорта. Подчеркивается, что проблему преодоления деструктивных факторов развития индустрии спорта невозможно решить без изменения модели самого общества.

Ключевые слова: индустрия спорта, деструктивные факторы, политизация, идеологизация, тривиализация, бюрократизация.

Стаття надійшла до редколегії 27.04.2011

Прийнята до друку 21.05.2011